

Rivista Italiana di Studi Catalani

La Rivista Italiana di Studi Catalani, pubblicata con periodicità annuale in formato cartaceo, è la prima e unica rivista scientifica italiana di catalanistica, finalizzata allo studio e alla riflessione critica sulla cultura catalana in ogni sua manifestazione, nel segno della più ampia interdisciplinarietà. Patrocinata dall'AISC, di cui accoglie l'espressione culturale, è aperta alla comunità scientifica e accademica internazionale e si propone come strumento di diffusione della ricerca individuale e di gruppo, nazionale ed estera, d'incoraggiamento del confronto a livello sovranazionale su temi di ricerca nell'ambito della catalanistica, a partire dalla tradizione epistemologica consolidata per favorire l'avanzamento dei metodi d'indagine e delle conoscenze e per promuovere il rinnovamento della ricerca nel settore attraverso il dialogo costante con altre aree disciplinari. Accoglie contributi scientifici originali e inediti a tema libero (articoli, note, recensioni) e proposte per la sezione monografica di carattere filologico, letterario, linguistico, artistico, storico e culturale in senso lato, con estensione temporale dalle origini alla contemporaneità.

Indicizzazione nei database internazionali:

ANVUR (Classe A), CARHUS Plus, NSD - Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers (Level 1), ERIH+, MLA, MIAR - Matriu d'Informació per a l'Anàlisi de Revistes.

Menció de la Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Itàlia 2015.

Direzione scientifica

Patrizio Rigobon (Università "Ca' Foscari" di Venezia), Maria Teresa Cabré (Presidente della Secció Filològica dell'Institut d'Estudis Catalans), Claudio VENZA (Università degli Studi di Trieste).

International Advisory Board

Lola Badía (Universitat de Barcelona), Enric Bou (Università "Ca' Foscari" di Venezia), Kálmán Faluba ("Eötvös Loránd" Tudományegyetem, Budapest), Maria Grossmann (Università degli Studi dell'Aquila), Jaume Martí Olivella (University of New Hampshire, Durham, NH), Joan Ramon Resina (Stanford University, Stanford, CA), Roser Salicrú i Lluch (Institució Milà i Fontanals, C.S.I.C. e Institut d'Estudis Catalans, Barcelona), Tilbert Dídac Stegmann (Goethe-Universität, Frankfurt am Main), Giuseppe Tavani (Professore emerito, Università di Roma La Sapienza).

Direzione editoriale

Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino)

Redazione

Gabriella Gavagnin (Universitat Central, Barcelona), Silvia Grassi (ERC Executive Agency, Bruxelles), Barbara Greco (Università degli Studi di Torino), Elena Pistolesi (Università per Stranieri di Perugia).

Università degli Studi di Torino

Dip.to di Lingue e Letterature Straniere e Culture Moderne

via Verdi 10 - I-10124 Torino

tel. +39 011 6702000 fax +39 011 6702002

veronica.orazi@unito.it

<https://www.ediorso.it/riscat/index.html>

Pubblicazione periodica annuale registrata presso il Tribunale di Alessandria al n. 32/2015 (4 maggio 2015) ISSN 2279-8781 ANCE 206402

Direttore Responsabile: Lorenzo Massobrio

Rivista Italiana di Studi Catalani

8 (2018)

Edizioni dell'Orso
Alessandria

Volume edito a cura di V. Orazi

pubblicato con contributo di fondi:

Dipartimento di Studi Linguistici
e Culturali Comparati

La Rivista Italiana di Studi Catalani è patrocinata da:

© 2018

Copyright by Edizioni dell'Orso s.r.l.

via Rattazzi 47 – I-15121 Alessandria

tel. +39 0131 252349 fax +39 0131 257567

e-mail: info@ediorso.it

<http://www.ediorso.it>

Realizzazione editoriale e informatica: ARUN MALTESE (bibliotecnica.bear@gmail.com)

Grafica della copertina: PAOLO FERRERO (paolo.ferrero@nethouse.it)

È vietata la riproduzione, anche parziale, non autorizzata, con qualsiasi mezzo effettuata, compresa la fotocopia, anche a uso interno e didattico. L'illecito sarà penalmente perseguibile a norma dell'art. 171 della Legge n. 633 del 22.04.1941

ISSN 2279-8781

ANCE 206402

ISBN 978-88-6274-867-4

Indice

MARCELLO GRIFÒ	
<i>Maria Montessori e la Catalogna. Pedagogia sperimentale e interazioni sociali a Barcellona (1913-1923)</i>	1
FRANCESC VILANOVA	
<i>1967. Història d'un llibre. "Catalanisme i revolució burgesa" de Jordi Solé Tura</i>	39
JOSEP MURGADES	
<i>Identitat i estructura: les dones altres de "La Ben Plantada"</i>	107
VICENT MARTINES	
<i>Diàlegs interdisciplinaris entre text i imatge. Pintar amb paraules en "Tirant lo Blanch" de Joanot Martorell i en la "Tragèdia de Caldesa" de Joan Roís de Corella: ἔκφρασις, ὑποτύπωσις i εἰρήγεια</i>	127
MIREIA FERRANDO SIMON	
<i>Infantesa i identitat en "Temps d'innocència" de Carme Riera</i>	141
NOTE	
NARCÍS GAROLERA	
<i>Carner, traductor. Assaig de bibliografia</i>	159
ATTUALITÀ	
JOAN BORJA I SANZ	
<i>Sobre "Cantonet" de Gaspar Jaén i Urban</i>	173

RECENSIONI

Laura Bolo, *Mecanismes narratius en la construcció dels personatges de la novel·lística rodorediana*, Barcelona, Fundació Mercè Rodoreda - IEC, 2018, 111 pp. (J.À. Cano), pp. 179-183; Vicent Beltran Calvo, Carles Segura-Llopes, *Els parlars valencians*, València, Universitat de València, 2017, 395 pp. (K. Faluba), pp. 184-187; Agustí Pons, *Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona. Edició del centenari (1918-2018)*, Barcelona, Meteora, Col·lecció Cronos 31, 2018, 475 pp. (V. Orazi), pp. 188-191; Maria Aurèlia Capmany, *Cartes impertinents de dona a dona*, Valls, Cossetània Edicions, 2018, 129 pp. (V. Orazi), pp. 192-195; Gaspar Jaén i Urban, *Formació d'una ciutat moderna de grandària mitjana. Elx, 1740-1962*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2017, 732 pp. (M. Lucchini), pp. 196-199; Gaspar Jaén i Urban, *D'una festa que canta: la Festa d'Elx entre els segles XX i XXI*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil Albert, 2017, 88 pp. (J.M. Escolano i López), pp. 200-206; *Del manuscrit a la paraula digital / From Manuscript to Digital Word. Estudis de llengua i literatura catalanes / Studies of Catalan Language and Literature*, edited by M. Pérez Saldaña and R. Roca, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, IVITRA Research in Linguistics and Literature 16, 2018, 444 pp. (V. Orazi), pp. 207-209; August Bover, *Blau marí. Poemes i proses*, pròleg de V. Panyella, epíleg d'O. Pi de Cabanyes, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa Edicions, 2018, 107 pp. (V. Orazi), pp. 210-213; Cesare Giardini, *Antologia dei poeti catalani contemporanei 1845-1925*, postfazione di V. Orazi, Roma Edizioni di Storia e Letteratura - Centro Studi Piero Gobetti, 2018, 314 pp. (B. Greco), pp. 214-216; Joan-Elies Adell, *Res no és personal*, pròleg de F. Gil-Lluch, Barcelona, Edicions Saldonar, 2018, 72 pp. (V. Orazi), pp. 217-220; *Les quatre grans cròniques. V. Apèndix i índex*, nota editorial de J. Massot i Muntaner, Barcelona, IEC, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica CI, 2016, 212 pp. (V. Orazi), pp. 221-222; *Violència i identitat*, a cura de F. Ardolino i E. Losada, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, CRIC - Construcció i Representació d'Identitats Culturals, 2017, 151 pp. (V. Orazi), pp. 223-226; Lluís Cabré, Alejandro Coroleu, Montserrat Ferrer, Albert Lloret, Josep Pujol, *The Classical Tradition in Medieval Catalan. 1300-1500*, Woodbridge, Tamesis, Colecció Tàmesis Serie A: Monografías 374, 2018, 289 pp. (V. Orazi), pp. 227-230; *El "Regiment de preservació de pestilència" (1348) de Jacme d'Agramont. Història del manuscrit guardat a Verdú*, context i versió en català actual de F. Cremades, Tàrraga, Museu Comarcal d'Urgell-Tàrraga,

2016, 178 pp. (S. Cupiccia), pp. 231-233; *Novecento e dintorni. Grilli in Catalogna*, editat per N. De Benedetto i E. Bou, Venezia, Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, Biblioteca di *Rassegna Iberistica* 3, 2016, 248 pp. (R. Rao), pp. 234-237; Mercè Rodoreda, *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*, a cura de C. Arnau, Barcelona, Fundació Mercè Rodoreda - IEC, Arxiu Mercè Rodoreda 7, 2017, 382 pp. (V. Orazi), pp. 238-241.

Vicent MARTINES

Universitat d'Alacant
Institut d'Estudis Catalans
Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
ISIC-IVITRA
martines@ua.es

Diàlegs interdisciplinaris entre text i imatge. Pintar amb paraules en “Tirant lo Blanch” de Joanot Martorell i en la “Tragèdia de Caldesa” de Joan Roís de Corella: ἔκφρασις, ὑποτύπωσις i ἐηγήγεια¹

Resum

En aquest estudi parem esment a la persistència en el conreu d'uns temes tractats en diverses dimensions artístiques, de manera secular i multimodalment (il·luminació en manuscrits, descripció o narració en una novel·la, pintura mural o un gravat o narració pictòrica) i es trenen amb la realitat més viva. Atenem a la manera com diversos *τόποι* són empeltats en dos passatges de sengles obres clau de les lletres en llengua catalana medievals i del Renaixement: *Tirant lo Blanch* i *La Tragèdia de Caldesa*, obres respectivament dels valencians Joanot Martorell i Joan Roís de Corella. Aqueixos *τόποι* passen a formar part consubstancial i totalment integrada en les trames en les quals cobren un sentit diferent i contribueixen a la intensa vivesa de les respectives narracions. De fet, es tracta de sengles casos –no observats fins ara– d'*ἔκφρασις*, *ὑποτύπωσις* i *ἐηγήγεια*, que es situen en un dels fonaments de la tècnica estilística que caracteritzen la mestria aquests autors.

Paraules clau: Text-imatge, *Tirant lo Blanch*, *La Tragèdia de Caldesa*, Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, estudis de retòrica, *ἔκφρασις*, *ὑποτύπωσις*, *ἐηγήγεια*.

Abstract

This article is about how several themes are dealt with in their artistic dimension (manuscript illumination, description or narrative in the novel, mural painting, engravings, pictorial narrative) and contribute to the portrayal

¹ Aquest treball s'inscriu en les tasques de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA (ISIC-IVITRA: <<http://www.ivitra.ua.es>>, ref. ISIC/2012/022) i dels projectes competitius FFI2015-69694-P (MINECO/FEDER), IVITRA-IEC/PT2008; dels grups de recerca VIGROB-125, UA-USI-045; i de la xarxa d'investigació en innovació educativa Xarxes-IBCE-17-18, Ref. 4172.

of a vivid reality. The article examines how several τῶποι are utilized in two key medieval and Renaissance Catalan literary works: *Tirant lo Blanch* i *La Tragèdia de Caldesa*, by Valencian writers Joanot Martorell and Joan Roís de Corella, respectively. These τῶποι become an integral part of the plots of both works and contribute to the vivid intensity of both narratives. They are cases of ἔκφρασις, ὑποτύπωσις and ἐράργεια and constitute the base of the stylistic technique that characterize the literary craft of both authors.

Keywords: Text-Image, *Tirant lo Blanch*, *La Tragèdia de Caldesa*, Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, Rhetorical Studies, ἔκφρασις, ὑποτύπωσις, ἐράργεια.

1. Introducció. Esvair les fites discursives. Pintar amb paraules.

En aquest treball fem atenció a la permeabilitat que s'estableix entre diverses expressions i llenguatges culturals –literària i pictòrica o plàstica, entre d'altres– al llarg del temps. De fet, es passa de la narració a la representació pictòrica, i a fer-ne, al seu torn, versió escrita o descrita i, tan vivament descrita, que es carrega d'energia i cobra vida pròpia i, fins i tot, es resemantitza en un altre context. És el que podem resumir amb l'esvaïment de les fronteres discursives i tipològiques entre pintura i literatura, entre descripció i narració. Pintar amb paraules i dotar les descripcions de vivesa expressiva i que passen a estar plenament empeltades en la trama narrativa; just el que els preceptistes clàssics van establir que era ἔκφρασις, ὑποτύπωσις i ἐράργεια.

Ho podem exemplificar, alhora, amb dos casos que confirmen la ubiqüitat de la condició que els tòpics culturals han de tenir per ser-ho. Es tracta de sengles passatges ben significatius de dos autors clau de la literatura en llengua catalana de tots els temps, com ara *Tirant lo Blanch* (València, 1490), de Joanot Martorell, i *La Tragèdia de Caldesa*, de Joan Roís de Corella. En altres treballs ens hem fixat en aquestes obres i en d'altres aspectes en una línia de recerca sobre el diàleg que s'estableix entre les *verba* i la plasticitat icònica que la mimesi narrativa pot tenir². Fins ara, però, no hem fet desplegament d'aquests passatges ni el valor transcendent

² V. MARTINES, *Imágenes e innovación educativa en Historia Cultural. El tópico de Leandro y Hero, de Joan Rois de Corella, en su tradición iconográfica*, dins *Tecnología, innovación e investigación en los procesos de enseñanza-aprendizaje* a cura de R. Roig-Vila, Barcelona, Editorial Octaedro, 2016, pp. 842-851 <<http://hdl.handle.net/10045/61787>>; V. MARTINES, *Els elements plàstics en l'obra de Joan Roís de Corella. Pintar amb paraules els amors de Leànder i Heros*, dins *Monogràfic: Les relacions*

que, de mica en mica que hi mirem amb cura, adquireixen quant a proves –quasi apodíctiques, de fet– d'integració en la tradició cultural occidental més perenne més enllà de l'humor amb què s'ha pogut suggerir que vessa l'escena al si de la trama de l'obra de Martorell i, quant a Roís de Corella, el sentit general de *La Tragèdia* –no pròpiament ‘tragèdia’, realment–.

literàries de Joan Roís de Corella a cura d'A. Ferrando, dins «Afers», LXXXVI, 2013, pp. 661-686. Remarquem el precursor treball J. CARBONELL, *Els elements plàstics i decoratius en l'obra de Joan Roís de Corella*, dins ID., *L'obra de Joan Roís de Corella. The Work of Joan Roís de Corella / Jordi Carbonell*, a cura d'A. Ferrando, Pròleg d'I. Marí i estudis per A. Cortijo i A. Ferrando, Santa Barbara, University of California at Santa Barbara - IEC - ISIC-IVITRA, 2014, pp. 79-102 (publicat en 2014, encara que inèdit fins llavors des que el va redactar l'autor en els anys 50). Un altre treball molt rellevant quant a l'ἐμπροσθεν en Roís de Corella, és C. WITTLIN, *Un text inèdit de Joan Roís de Corella: "La visió a la porta de la Senyora Nostra de Gràcia, del 1487"*, dins «A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura», III, 1995, pp. 257-268. Encara que, en el present treball nosaltres aportem, que, quant a la *Tragèdia de Caldesa*, Roís de Corella va més enllà (veg. *infra* apartat 4). En definitiva es tracta d'una línia de recerca que presenta seductors punts d'interès quant al fet de l'esvaïment entre les fites discursives i, especialment, entre les fronteres de gèneres i suports, perquè, al remat, les històries que reportaven, reproduïen o recreaven eren un genoma cultural compartit entre autors i (belles) arts que marcaven les onades de novetat. Encara que no són objectius d'aquest treball, per lògiques limitacions d'espai, aqueixa línia de recerca es podria completar –en futures atencions– amb l'estudi de la relació entre els textos i altra mena d'imatges, com els tapissos, els quadres i/o els elements arquitectònics. Hi ha precedents ben interessants en aquest solc, com ara els estudis de Ll. NICOLAU D'OLWER, *Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana (Bernat Metge - Francesc Alegre)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», II, 1908, pp. 166-179, 306-332; i F. MARTORELL [I TRABAL], *Alguns aspectes de la vida íntima d'Alfons el Magnànim* [Barcelona, IEC, 1928] dins *Discursos de les festes anuals i de les inauguracions de curs (1914-2006)*, a cura d'A. Balcells, Barcelona, IEC, 2009, pp. 125-133. En el treball de Francesc Martorell (p. 10 de l'edició original) es comenta l'impacte que va produir la compra del quadre de Van Eyck per part del gran amic de Corella, Berenguer Mercader. Remetem també al treball de R. CORNUDELLA, *Alfonso el Magnánimo y Jan van Eyck. Pintura y tapices flamencos en la corte del rey de Nápoles*, en «Locus Amoenus», X, 2009-2010, pp. 39-62, encara no atén a la literatura –i no cita l'estudi de Martorell, esmentat per nosaltres–, ens aporta un cabal profitós de dades sobre l'arribada (física) i efectes de l'art de van Eyck i, en general, del de Flandes als dominis de la Corona d'Aragó, per via italiana. D'altra banda també remarquem, perquè es tracta d'integració d'imatges en un text que en fa ἐμπροσθεν en un text religiós de prosa artitzada de finals del segle XV, el treball de A. FERRANDO, *L'ànolim "Pròleg" d'"Una no poc devota adoració de Jesús Crucificat": una mostra de la prosa artitzada de les darrerries del segle XV*, dins *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, a cura de V. Martines, Alcoi, Marfil, 1999, pp. 133-156.

També hem atès en altres llocs a *Curial e Güelfa*³. De fet, d'aquesta manera se'ns presenten la gran novel·la de Martorell i l'obra citada, més breu, del virtuós estilista que va ser Roís de Corella, més integrades en el context cultural del seu temps i, alhora, són elements no assenyalats fins ara que reacrediten la respectiva mestria i innovació d'aquests autors com a creadors. A més, ens permet una anàlisi de la mimesi establerta entre la realitat i la plasmació artística des de l'Orient de la Mediterrània, fins a l'Occident medievals, i encara anteriors, i fins al nord d'Europa actual.

2. *Ut cerni potius videatur quam audiri* (Quintilià). Tan ben descrit que es pot veure i sentir.

Les respectives narratives de ficció de *Tirant lo Blanch* i de Roís de Corella són obres desertes de *picturarum* en la seua narració ficcional, que desenvolupen una plèthora de plasticitat en què sovintaja la descripció abundosa de *realia* que prenen cos real, de fets i d'esdeveniments de la trama narrativa que se'ns presenta de manera quasi físicament perceptible, vívidament descrites, narrades. Hi ha una constant hipotiposi (*υποτύπωσις*) que, com veurem en aquest estudi sovint es fonamenta sobre écfrasi (*ἐκφρασις*) o descripció (continuada) de motius amb profunda tradició en l'art plàstica i en la pintura (il·luminacions) en l'època⁴.

Quintilià va establir:

illa vero, ut ait Cicero, sub oculos subiectio tum fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur, nec universa, sed per partes; quem locum proximo libro subiectimus evidentiae, et Celsus hoc nomen isti figurae dedit.

³ V. MARTINES, "Ut pictura poesis": text i imatge, mimesi i realitat quant a "Tirant lo Blanch", dins «Caplletra», XLIII, 2007, pp. 213-242, <<https://ojs.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4815>>; V. MARTINES, *Enlightening with words: Text and image in "Curial e Güelfa"*, dins *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa". Novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana / Linguistic and Cultural Studies on "Curial e Güelfa", a 15th Century Anonymous Chivalric Romance in Catalan*, a cura d'A. Ferrando, Amsterdam - Philadelphia, John Benjamins, 2012, vol. 1, pp. 363-385; i V. MARTINES, *D'àngels i dimonis. Anàlisi d'una seqüència del programa iconogràfic de la moralització enciclopèdica de la 'fin'amors' en el "Breviari d'Amor" de Matfré Ermangaud*, dins «Scripta», IX, 2017, pp. 1-17, <<http://doi.org/10.7203/scripta.9.1034>>.

⁴ R. WEBB, *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Farnham, Ashgate, 2009; i M. KRIEGER, *Ekphrasis: The Illusion of the Natural Sign*, Baltimore - Londres, The John Hopkins University Press, 1992.

Ab aliis *ὑποτύπωσις* dicitur proposita quaedam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur quam audiri⁵.

Es tracta d'una manera de fer en la qual s'esvaeixen les fites discursives entre la descripció de persones (*πρόσωπα*), la narració de fets (*πραγματα*), de llocs (*τόποι*) i de successió de temps (*χρόνος*). És més que llegir imatges⁶. Es tracta de fer sentir, veure i oir allò que és descrit. I, de fet, en les obres i passatges que ens ocupen ara, és més que això encara. S'integra en la narració principal, com a part consubstancial de la narració, el que ha estat transmés en la memòria visual –perquè potser ha estat transmés com a descripció– i s'empeltra en un context narratiu diferent en què hom –Martorell en el *Tirant lo Blanch* i, com veurem, també Roís de Corella en una altra de les seues obres– li atorga un valor diferent. Aqueixa *ἔκφρασις* que és merament *ut pictura poesis* i descriptora d'una obra d'art, en aquests autors i obres nostrades cobra vida –i fins i tot esdevé audible– en la trama d'aquests autors; esdevé *ὑποτύπωσις*. A més, cobra una proactiva potència visual o *εἰσαγωγή*⁷. No és la simple descripció de l'escut d'Aquil·les, que sempre era, al remat, una descripció, per moltes històries que expliqués, en conjunt, la totalitat de l'escut del gran guerrer⁸. En el cas de les obres i autors nostrats als quals parem atenció ara i ací l'exercici és més complex i no ha estat observat fins ara: les imatges descrites cobren potència visual i vida –i sentit– (re)contextualitzades en les narracions en què els nostres autors les empelten. Amb un valor de pragmàtica lingüística molt clar, atès que l'*εἰσαγωγή* és un valor de l'autor i pot ser concretat amb mètodes de Lingüística de corpus⁹. La dissolució de les fronteres discursives és un tret

⁵ QUINTILIANUS, *Institutio Oratoria*, IX.II.40. Veg. <<http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&query=Quint.%209.2.40&getid=0>>.

⁶ A. MANGUEL, *Leer imágenes. Una historia privada del arte*, Madrid, Alianza Editorial, 2002.

⁷ B.F.H. SCHOLZ, "Sub oculos subiectio": *Quintilian on Ekphrasis and Enargeia*, dins *Pictures into Words. Theoretical and Descriptive Approaches to Ekphrasis*, edited by E.C.S. Jongeneel & V. Robillard, Amsterdam, VU University Press, 1998, pp. 73-99; M. HERRERA VALENCIANO, *Écrasis y enargeia en la Metamorfosis (Asno de Oro) de Apuleyo: La escultura de Diana y Acteón como 'mise en abyme'*, dins «Káñina. Revista de Atres y Letras», XXXIX, 2, 2015, <<https://doi.org/10.15517/rk.v39i2.21248>>.

⁸ A.S. BECKER, *The Shield of Achilles and the Poetics of Ekphrasis*, Lanham (MD), Rowman & Littlefield Publishers, 1995.

⁹ V. MARTINES, *En estil de fictes paraules que tenen sentits no fictes: anàlisi de*

modern, que, dels gèneres homilètics¹⁰, es dona més en la narrativa de ficció a mesura que avancem cap a l'Edat Moderna¹¹, en un autor clau del Siglo de Oro com ara Cervantes¹².

3. En el *Tirant lo Blanch*, a partir de la fugida de David ajudat per la seua muller Michal

3.1. L'amant que fuig de la gelosia o enveja punitiva

En un famós episodi, Tirant aconsegueix entrar de nit a la cambra de Carmesina, gràcies als bons serveis de Plaerdemavida. Però, encés d'amor, no pot impedir que Carmesina detecte que qui li acarona els pits i tempta d'«anar del melic en avall» no és la seua donzella fent-li un massatge després del bany abans d'anar-se'n a dormir. Carmesina s'esglaia i crida. Tirant i Plaerdemavida s'esveren. Ella es nega a admetre que Tirant la toque, però la donzella li fa raons en pro del silenci. Carmesina, emperò, comença a cridar. Hi ha l'avalot general a Palau. Tirant ha de fugir. L'Emperador –aquest en camisa de dormir malgrat ser el Basileu–, l'Emperadriu, la Viuda Reposada i tot el seguici imperial sembla que ja són a punt d'accedir a l'alcova de Carmesina. L'enginyosa donzella ja ha previst la sortida: havia preparat, per si de cas, una corda per la qual es despenja Tirant.

Trobem un precedent d'aquesta fugida i de la tramoia –una corda preparada per a la fugida com a ardit preparat per una benvolent amiga– en il·luminacions que corresponen al passatge bíblic *1 Samuel 19-21*, el

locucions i col·locacions en Joan Roís de Corella en el context del llenguatge literari de la Corona d'Aragó en el segle XV, dins «Anuario de Estudios Medievales», XLV, 1, 2015, pp. 143-181. <<http://estudiosmedievales.revistas.csic.es/index.php/estudiosmedievales/issue/view/38>>.

¹⁰ I. LUNDE, *Rhetorical Enargeia and Linguistic Pragmatics. On Speech-Reporting Strategies in East Slavic Medieval Hagiography and Homiletics*, dins «Journal of Historical Pragmatics», V, 2004, pp. 49-80, <DOI: 10.1075/jhp.5.1.04lun>.

¹¹ H.F. PLETT, *Enargeia in Classical Antiquity and the Early Modern Age. The Aesthetics of Evidence*, Leiden, Brill, 2012; i K. DAMM – M. THIMANN – C. ZITTEL, *The Artist as Reader: On Education and Non-Education of Early Modern Artists*, Leiden, Brill, 2013.

¹² I. LOZANO-RENIÉBLAS, *La éfrasis de los ejércitos o los límites de la enargeia*, dins «Monteagudo», X, 3a época, 2005, pp. 29-38.

qual, qui després serà rei David, ha de fugir de la gelosia malaltissa que sent per ell el rei Saul. L'esposa de David, Michal, ha pensat un bon ardit per fer creure primer als soldats que Saul ha enviat per prendre i matar David que aquest dorm al llit, mentre que, de fet, s'escapa tot despenjant-se –de fet, s'hi queda suspès– per una corda a través d'un finestral (o finestró, segons quina versió veiem) del seu palau. Vegeu-ne algunes mostres al llarg de l'Edat Mitjana i fins a començaments el segle XVI, com a fermança que era un motiu durativament ben conreat:

Fig. 1. *La Charité Psalter*, provinent del centre de França.
The British Library, Harley MS 2895, del darrer quart del segle XII, f. 38r.

Fig. 2. L'anomenada *The crusader Bible*,
també coneguda com la *Bíblia Il·lustrada Morgan*,
la *Bíblia Maciejowski* o la *Bíblia de Shah 'Abbas*.
França, cap als anys 1240.
Morgan Library, Nova York, MS M.638, f. 31r.

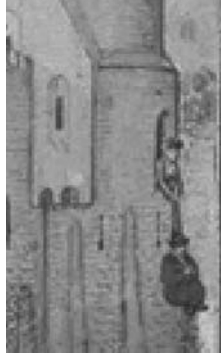

Fig. 3. Detall del marge exterior dret d'una obra del flamenc Simon Bening (1483-1561), datada cap al primer terç del XVI (entre 1525-1530), J. Paul Getty Museum, Los Angeles (EUA).

3.2 El/la benvolent que ajuda

En definitiva es tracta del tòpic de l'amant no necessàriament mogut per la passió amorosa, també, com en el cas del rei Saul cap a David, es tracta d'estima contrariada per rivalitat envejosa punitiva, almenys sentida per una de les parts. En la trama del passatge de *Tirant lo Blanch*, hi ha l'argúcia de Plaerdemavida, que permet que Tirant isca d'escena mitjançant una corda. En el passatge bíblic és l'ardit de Michal, esposa de David, que així ho ha previst.

En aquestes imatges hi ha també el factor de la cooperació necessària d'un tercer –se suposa que amiga o favorable– i/o fins i tot de l'estimada mateixa. En aquest sentit val a remetre a l'expressiva il·luminació del Codex Manese, de mitjan segle XIV –veg. Fig. 4–. En aquest, l'estimada esforça treballosament a menar una corriola que fa ascendir una mena de gàbia en la qual puja a festejar el seu amic i amat. Aquest deu ser el *Minnensinger* Kristan Von Hamle, nom que concorre en aquest full d'aquest còdex de tanta anomenada quant a la documentació dels *Minnensänger*.¹³

¹³ R. DA COSTA – A. GONÇALVES, *Codex Manesse: quatro iluminuras do Grande Livro de Canções manuscritas de Heidelberg (século XIII) análise iconográfica. (1ª parte)*, dins «Brathair», I, 1, 2001, pp. 3-12; R. DA COSTA, *Codex Manesse: quatro iluminuras do Grande Livro de Canções manuscritas de Heidelberg (século XIII) análise iconográfica. (2ª parte)*, dins «Brathair», II, 2, 2002, pp. 9-16; R. DA COSTA, *Codex Manesse: quatro iluminuras do Grande Livro de Canções manuscritas de Heidelberg (século XIII) análise iconográfica. (3ª parte)*, dins «Brathair», III, 1, 2003, pp. 31-36.

Fig. 4. Codex Manese, Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse), Zürich, ca. 1300 bis ca. 1340 Cod. Pal. germ. 848, f. 71v.

3.3 Amants que es despenjen en la cultura contemporània

El passatge de la fugida –no gaire edificant– de David despenjant-se per la corda per evitar l’amenaça mortal que significa la gelosia punitiva que sent el rei Saul, ha tingut conreu continuat fins a l’actualitat. Es tracta d’un tòpic iconogràfic –fugida despenjada per una finestra, amb resultat de quedar-se suspès per evitar una amenaça– revisitat durativament. Així podem citar, per exemple, el gravat d’August Doré:

Fig. 5. David fugiu dels homes del rei Saul ajudat per la seua muller Michal, segons el gravat que en va fer August Doré.

I també és la càrrega latent del famós mural de Banksy a Bristol:

Fig. 6. Foto pertanyent al fons propi de l'autor de l'article, presa *in situ* a Park Street, Bristol, als efectes d'aquest treball.

De fet, per dissort, és un tema –i no només tòpic iconogràfic– força actual, com podem veure fins i tot en seqüències de vídeo –n'hi ha moltes mostres possibles– de You Tube¹⁴.

4. En *La Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella, a partir de la seducció de Betsabé pel rei David

El passatge que acabem d'assenyalar *supra* (veg. apartat 3) quant a *Tirant lo Blanch* està relacionat, alhora, amb un altre que, de fet és la continuació del mateix relat bíblic: *2 Samuel 11: 2-27*. Aquest nou passatge no ha estat assenyalat fins ara en relació a Roís de Corella i, com veurem, també té molta relació amb una obra –breu– fonamental d'aquest altre autor del Segle d'Or de les lletres en català, i també valencià: Joan Roís de Corella, en la seua breu obra *La Tragèdia de Caldesa*. Vam il·lustrar la coberta de l'edició multilingüe d'aquesta obra de Roís de Corella amb una imatge del bany de Betsabé mentre el rei David la mirava, perquè s'avenia –i s'avé– molt bé com a referent iconogràfic de la narració¹⁵. De fet, aqueixa imatge –veg. Figura 8–, ens posa *oculus subiecta* la història referent que és

¹⁴ Veg. <<https://www.youtube.com/watch?v=Q0WoEAb8lO>>.

¹⁵ *Multilingual Joan Roís de Corella. The Relevance of a Fifteenth-Century Classic of the Crown of Aragon / Joan Roís de Corella multilingüe. La importància d'un clàssic de la Corona d'Aragó del segle XV*, a cura de A. Cortijo i V. Martines, Santa Barbara, University of California at Santa Barbara, 2013. Veg. també, quant a una altra de les

reelaborada en aquesta obra de Roís de Corella i ens dona la clau per a una relació no observada fins ara entre la producció d'aquest autor i la de Martorell i que s'afig a les ja ben sabudes quant a, per exemple, la intertextualitat de la fi dels enamorats Leànder i Hero –de Roís de Corella– en la fi de Tirant i Carmesina. Aquesta relació entre Roís de Corella i Joanot Martorell no determina que hi haja cap deute textual al respecte entre aquests autors, però sí ens fa fermaça quant a la coincidència d'art / mestresa de fer servir *ἔκφρασις*, *ὑποτύπωσις* i *εἰρήργεια* i compartir un genoma cultural comú.

Fig. 8. *Llibre d'Hores de Lluís d'Orleans*. Biblioteca Nacional de Rússia,

Sant Petersburg, 1490, f. 58r.

Aqueix bany de Betsabé és l'inici de la passió del rei David per aquesta bella dama, casada amb el general Uries l'Hitita. Tenim, en definitiva, una mateixa font bíblica en dos episodis de la vida de David, quan ha de fugir de Saul, i quan ell sedueix Betsabé, que estableixen una trena més intensa entre aquests dos clàssics valencians, Roís de Corella i Martorell, amb un element narratiu molt present en l'alta societat 'il·lustrada' coetània. Vegem, només com a petita mostra, algunes de les il·lustracions que demostren que la passió de David per Betsabé era un motiu iconogràfic molt conegut com a tòpic d'Història Sagrada i com Roís de Corella, de la mateixa manera que Martorell quant a la fugida 'encordada' de David, resemantitza un motiu iconogràfic –i una història sagrada– i l'empelta en una trama narrativa profana en la qual cobra una significació nova sense deixar de ser, per als seus coetanis, ben recognoscible i apta per a la moralització consubstancial de la seua obra:

seues obres senyeres, J. ROÍS DE CORELLA, *The Story of Leander and Hero*, edited by R. Cortijo Ocaña and J.-Ll. Martos. Amsterdam - Philadelphia, John Benjamins, 2016.

Fig. 9. David i Betsabé, en la *Crònica del món*, de Rudolf von Ems, ca. 1400-1410, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 33, f. 191v.

Fig. 10. *Llibre d'Hores de Rouen*, ca. 1500, The Morgan Library de Nova York, MS M.175, f. 76r.

Fig. 11. *Llibre d'Hores de Roma*, ca. 1508, The British Library, Harley Collection, MS. BL Harley 2969, f. 91r.

Fig. 12. *Llibre d'Hores de París*, començament del segle XVI,
The Morgan Library de Nova York, MS M.1114, f. 45r.

5. Conclusions

Som de l'opinió que atendre a τόποι el conreu dels quals roman perennement ens pot servir ben bé per aprofundir en la percepció de la continuïtat de la història cultural compartida en l'imaginari col·lectiu –en aquest cas occidental–. Alhora, ens ofereix pas franc per reflexionar sobre la transmissió i la transformació en la narració del tòpics culturals i de quina manera la diversitat de la seua representació mimètica esdevé un factor clau precisament de la seua mateixa continuïtat en la memòria col·lectiva pel fet de ser objecte constant de tractament artístic en diversos formats, suports i concepcions. Hem vist com hi ha una molt viva plasticitat en dos obres fonamentals de sengles autors valencians que són clau de volta de les lletres en llengua catalana, *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell, i *La Tragèdia de Caldesa*, de Joan Roís de Corella. Hem atès a sengles episodis que poden ser molt bones mostres que en aqueixes obres tenim prova que els autors pinten amb paraules. De fet, fan molt més que això: no només descriuen de manera vívida objectes, personatges i esdeveniments, sinó que aconseguen dotar les seues descripcions amb una gran intensitat expressiva: *ἔκφρασις*, *ὑποτύπωσις* i *εἰδήγεια*. Allò en què s'inspiren –almenys en els passatges analitzats: David fuig dels homes del rei Saul ajudat per la seua esposa Michal tot despenjant-se per una corda; el rei David veu Betsabé banyant-se– és resemantitzat, dotat d'energia pròpia i empeltat amb un sentit propi en les respectives trames.

Hi ha una permeabilitat consubstancial entre les fites discursives. No es descriu, només, no es narra, sols, va tot ensems. No deixa de ser una forma de fer 'moderna'. És més que llegir imatges. Es tracta de fer sentir,

veure i oir allò que és descrit. Es compleix així la instrucció de Quintilià, en el sentit que s'ha d'explicar tan bé i intensament allò que es descriu i queda «sub oculos subiectio [...] ut cerni potius videatur quam audiri».